

MÚHELY

BAKOS ÁRON – VASSÁNYI MIKLÓS

**Adamus Bremensis:
A hamburgi egyház főpapjainak cselekedetei**4. könyv (részlet)¹*Forrásközlés történeti-filológiai bevezetéssel*

Brémai Ádám a kora középkori történetírás kiemelkedő művét alkotta meg *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum* cím alatt a XI. század végén (ném. *Hamburgische Kirchengeschichte*, ang. *History of the Archbishops of Hamburg-Bremen*). A közelebbről a *gesta episcoporum* műfajába tartozó szövegnek² – Ádám viszonylag nyitott szemléletén, széleskörű, enciklopédikus ismeretein túl – különös értéket ad ugyanis az, hogy szerzője nem szűkebb értelemben vett egyháztörténeti munkát írt. Szerzőnk a mű negyedik könyvében *Észak szigeteinek leírása (Descriptio insularum Aquilonis)* címmel összegzi az antikvitás és a kora középkor földrajzi ismereteit a nordikus területekről, kiegészítve azokat saját értesüléseivel, továbbá a területet lakóinak életmódjára, szokásaira, a kereszténység felvétele előtti vallására vonatkozó adatokkal. A szerző és a mű rövid bemutatása után alant a 4. könyv északi szigetekre vonatkozó részeit közöljük fordításban.

Brémai Ádám minden valószínűség szerint nem volt brémai születésű. Mindez már a Liemar érseknek (*sedit* 1072–1101) ajánlott mű előszavából magából is nagy bizonyossággal megállapítható, hiszen itt Ádám a következőképpen fogalmaz:

Amikor elődöd, ó evangéliumi pásztor, nemrég nyájadba hívtott, szorgalmasan arra törekedtem, hogy én, a jövevény és idegen, egy ilyen fontos hivatallal való kitüntetésre méltatlannak ne bizonyuljak.³

¹ Az alapul vett szövegkiadás: B. SCHMEIDLER (szerk.): *Adam von Bremen, Hamburgische Kirchengeschichte*, Monumenta Germaniae Historica (a továbbiakban MGH), Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi, vol. 2, editio tertia, Hannoverae et Lipsiae, Impensis bibliopolae Hahniani, 1917.

² I. H. GARIPZANOV: „Christianity and Paganism in Adam of Bremen’s Narrative.” In I. H. GARIPZANOV (szerk.): *Historical Narratives and Christian Identity on a European Periphery: Early History Writing in Northern, East-Central, and Eastern Europe (c. 1070–1200)*. Turnhout, Brepols, 2011, 13–32, ezen belül 13.

³ *Cum in numerum gregis vestri, pastor euangelice, nuper a decessore vestro colligerer, sedulo operam dedi, ne proselitus et advena tanti muneris beneficio ingratus existerem* (SCHMEIDLER [szerk.]: *Adam von Bremen, Hamburgische Kirchengeschichte*, 1).

Az idézetből az is kiderül számunkra, hogy Ádám a Liemart megelőző Adalbert érsek († 1072) patronáltjaként érkezett Hamburgba, ahol (az 1081 és 1085 között bekövetkezett) haláláig dolgozott a káptalani iskolában. Életrajzírói általában Würzburgot vagy Bambergot jelölik meg lehetséges korábbi lakhelyeként.

A mű keletkezését – a történelmi eseményekre és személyekre tett utalások alapján – 1072 és 1075 vagy 1076 közé tehetjük, ám ez csak az első szerzői szövegvariáns létrejöttének dátuma.⁴ A szöveg filológiai állapota ugyanis bonyolult. Mint B. Schmeidler írja kiadásának bevezetőjében, a mű kéziratait mindenekelőtt három csoportra kell osztani: A, B és C csoportra. Az A csoport hat kézírata jelentősen kevesebb mondatot és bekezdést tartalmaz a BC csoporténál, és a BC csoporttal közös szövegrészekben is sok helyen eltér a szövegük azokétól. A bécsi A1 kézirat (XII. század) továbbá nem tartalmaz *scholium*ot, míg A2 és A3, csakúgy mint az összes BC kézirat, számos *scholium*ot tartalmaz. Az A csoportból hiányzó, de másutt meglévő részeket Schmeidler szögletes zárójelekkel [] jelöli kiadásában. Az A1 kézirat a számos főszövegi eltérés és a *scholium*ok hiánya ellenére is kerek egész, tehát nem a többi kézirat hibás másolata. Pontosabban felel meg az Ádám által idézett forrásoknak, mint az A csoport többi kézírata, illetve mint a BC csoport egésze. Nehézkesebben fogalmaz ugyan, nyelvtanilag kevésbé helyes, stílusa mégis egyénibb. Mindezek alapján azt mondhatjuk – így Schmeidler –, hogy az A1 kézirat Ádám munkájának egy korai fázisát, illetve az első kidolgozását tartalmazza.⁵ Ezért Schmeidler – Lappenberg és Pertz kiadásai után és őket követve – szintén ezt választja kiadása alapjául.

A B (12 kézirat) és a C (3 kézirat) csoportok kéziratjai főleg tartalmilag térnek el egymástól több szöveghelyen is, illetve a C kéziratok átestek egy jóval későbbi alapos átdolgozáson is. B és C azonban lényegileg egyaránt Ádám saját bővítémenyeit tartalmazzák, melyekkel a mester még egy bő évtizedig egészítgette ki az A1-ben megőrzött alapszöveget.⁶ A B és C csoportot ugyanakkor azonban nem maga Ádám másolta, és az itt, valamint az A1-en kívüli A csoportos kéziratokban található *scholium*okat valószínűleg már nem maga Ádám írta. A B és C csoportok legkorábbi kéziratjai 1100 körül keletkezhetnek. Mindezek alapján a B és a C csoport kézíratainak olvasatait is tekintetbe kell venni a szöveg megállapításakor, jóllehet a főszöveg alapja csak A1 lehet.

A mű *editio princeps*ét 1579-ben Andreas Severinus Velleus (Vedel) dán királyi történész rendezte sajtó alá,⁷ aki stilsztikailag és itt-ott tartalmilag is átdolgozta kissé

⁴ E. SCHUBERT: „Die erste Entdeckung Amerikas und ihr Chronist: Adam von Bremen.” In C. SCHNURMANN–H. LEHMANN (szerk.): *Atlantic Understandings: Essays on European and American History in Honor of Hermann Wellenreuther*. Hamburg, LIT Verlag, 2006, 15–42, ezen belül 19–20.

⁵ SCHMEIDLER (szerk.): *Adam von Bremen, Hamburgische Kirchengeschichte*, „Einleitung”, vii–ix.

⁶ *Adam kann, soweit erkennbar, bis etwa 1080/81 mit der Hinzufügung neuen Stoffes in A beschäftigt gewesen sein, er ist vermutlich gleich nach dieser Zeit und spätestens etwa um 1085 gestorben.* (Uo., xxxvii.)

⁷ *Historia ecclesiastica continens religionis propagatae gesta, quae a temporibus Caroli Magni, usq. ad Imp. Henricum III, acciderunt in Ecclesia, non tam Bremensi, quam vicina Septentrionali ferme universa; scripta ante Annos quingentos, a M. Adamo quodam, loci istius canonico. Nunc recens mendis vindicata, & e tenebris*

Ádám szövegét, valamint teljes egészében elhagyta a – kritikai kiadások számozása szerinti – negyedik könyvét (másként szólva, az ő kiadásában szereplő 4. könyv valójában a 3. könyv egy darabja). Ezután számos más kiadás látott napvilágot a XVI. és XVII. században még Johann Martin Lappenberg első kritikai kiadása (1846)⁸ előtt.

Mint fentebb már utaltunk rá, a műnek kiemelt forrásértéket ad az, hogy szerzője nem szorítkozik a szűkebb értelemben vett egyháztörténet visszaadására, hanem elmélyülten foglalkozik a – XII. század első feléig a brémai egyházmegyéhez tartozó – skandináv területeken élő népek, valamint a szintén Bréma hatáskörébe tartozó, északra irányuló missziók történetével és általános ismertetésével:

És miután az északi népek története részben a mi brémai egyházmegyénkre tartozik, ezért úgy döntöttem – s véleményem szerint nem haszontalanul –, hogy mindenütt érintem a dánok cselekedeteit, amikor szóba kerülnek.⁹

A múltbeli események megörökítésekor, valamint a különböző északi vidékek bemutatásakor Ádámot elsősorban az az írói szándék vezérelte, hogy a meggyengült hamburgi-brémai egyházközpontnak a terület feletti ellenőrzési jogát történelmi alapon bizonyítsa, a missziós kötelezettségek teljesítésének bemutatásával pedig azt morális értelemben is elfogadtassa.¹⁰

Szerzőnk lényegileg két forrástípusból dolgozik, ahogy azt az előszóban maga is megfogalmazza:

Így ama dolgokat, melyekről írok, részben feljegyzésekben szétszórva találtam és gyűjtöttem össze, sokat a rómaiak elbeszéléseiből és jogi irataiból kölcsönöztem, nagyon sok mindent pedig a dolgok ismeretében lévő öregektől tanultam,

.....
in lucem vocata, studio & opera Andreae Severini Vellei, Hafniae, MDLXXIX. Velleus a kötet végén közli a hamburg-brémai püspökök listáját Liemarig.

⁸ MGH Scriptorum tomus VII, Hannoverae, impensis bibliopoli A. Hahniani, MDCCCXLVI, 283-389: „M. Adami gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum usque ad a. 1072 edente Io. M. Lappenberg rei publ. Hamb. Tabulario.” LAPPENBERG fejezetszámozása jelentősen eltér SCHMEIDLERétől.

⁹ Liber I, 15: *Et quoniam borealium gentium hystoria nostram, id est Bremensem ecclesiam in parte respicit, disposui, nec inutiliter, ut arbitror, passim occurrentia tangere Danorum acta* (SCHMEIDLER, szerk.: *Adam von Bremen, Hamburgische Kirchengeschichte*, 20).

¹⁰ Mint I. H. GARIPZANOV fogalmaz: „...by the time that Adam was writing his narrative, the ecclesiastical authority of the archbishopric over the northern dioceses had been threatened by attempts by Scandinavian kings ... to establish national churches independent of Hamburg-Bremen, and by the support given to these plans by Gregory VII. In this situation, the legal right of the archbishopric to supervise northern churches needed to be defended with reference to the historic past” (GARIPZANOV: „Christianity and Paganism”, 15). Lásd még Hans-Werner GOETZ: „Constructing the Past. Religious Dimensions and Historical Consciousness in Adam of Bremen’s *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*”, in Lars Boje MORTENSEN (szerk.): *The Making of Christian Myths in the Periphery of Latin Christendom (c. 1000–1300)*, Copenhagen, Museum Tusulanum Press–University of Copenhagen, 2006, 17–52.

s az igazság a tanúm rá, hogy semmit sem prófétálok [csak úgy] a szívemből, semmit sem határozok meg mérlegelés nélkül...¹¹

A műben Ádám sokat merít az antik s késő antik (Cicero, Horatius, Lucanus, Martianus Capella, Orosius, Plinius, Sallustius, Solinus, Tacitus, Vergilius) és kora középkori (Einhard, Merseburgi Thietmar, Paulus Diaconus, Tours-i Szent Gergely, Szent Beda [ejtsd: Béda] Venerabilis, Szent Willibald) szerzők munkáiból, a brémai egyház történetét feldolgozó korábbi életrajzokból (*Vita Sancti Willehadi*, *Vita Ansgari*, *Vita Rimberti*), különböző brémai jogi iratok gyűjteményéből (*Urkundenbuch*), valamint gyakran idéz az Ó- és Újszövetségből.¹²

A mű tehát tekintélyes irodalmi alapokon nyugszik, bár szerzője szóbeli forrásokra is támaszkodott. Noha Ádám a szóbeli forrásait többnyire nem nevezi meg, annyi mégis bizonyos, hogy a geszta megírása előtt – feltehetőleg 1067 és 1068 között – hosszabb ideig tartózkodott Svend Estridsen dán király udvarában.¹³ A műben több helyen a király közlésére hagyatkozik, illetve gyakran hitelesíti beszámolóját a király tekintélyével, például így: „A dánok királya a tanúja, aki mind a mai napig az élők között van.”¹⁴

A magunk részéről a szóbeli és írásbeli források használatának tudjuk be a geszta sajátos tartalmi kettősségét. Ádám kétségtelenül széles körű műveltséggel rendelkezik, földrajzi ismeretei egy részét ugyanakkor utazók, kereskedők, tengerészek beszámolóiból nyeri, melyek gyakran bővelkednek a csodálatos elemekben. Bár Ádám maga helyenként elhatárolódik ezektől az híresztelésektől,¹⁵ máshol mégis fenntartás nélkül közöl csodás lényekről szóló beszámolókat. Így írásában többek között megemlékezik az amazonokról (*Amazonas*) és országukról (*terra feminarum*),¹⁶

¹¹ *Itaque de his, quae scribo, aliqua per scedulas dispersa collegi, multa vero mutuavi de hystoriis et privilegiis Romanorum, pleraque omnia seniorum, quibus res nota est, traditione didici, testem habens veritatem nihil de meo corde prophetari, nihil temere definiri...* (SCHMEIDLER, szerk.: *Adam von Bremen, Hamburgische Kirchengeschichte*, 3).

¹² Linda KALJUNDI: „Waiting for the Barbarians: Reconstruction of Otherness in the Saxon Missionary and Crusading Chronicles, 11th–13th Centuries”, in Erik Kooper (szerk.): *The Medieval Chronicle V*, Amsterdam, Brill, 2008, 113–128, ezen belül 117–118. KALJUNDI szerint a sok vendégzsöveg használata általában jellemzi a kor Északra vonatkozó irodalmát. Érvéle szerint a szerzők ezzel próbálták hitelessé és befogadhatóvá tenni a keresztény diskurzuson eddig kívül eső területek leírását.

¹³ Sem a beszámoló hangvétele, sem Ádám saját forrásmegjelölései nem indokolják, hogy Ádámot – mint azt Michel MOLLAT DU JOURDIN teszi – utazónak tartsuk, és hogy művére úgy tekintünk, mint amelyben saját tapasztalatairól számol be (M. MOLLAT DU JOURDIN: *Európa és a tenger*, ford. Rácz Judit, Budapest, Atlantisz, 1996, 59 és 245). Lásd még Torstein JØRGENSEN: „»The Land of the Norwegians is the Last of the World:« a Mid-eleventh-century Description of the Nordic Countries from the Pen of Adam of Bremen”, in Gerhard JARITZ–Juhan KREEM (szerk.): *The Edges of the Medieval World*, Budapest, CEU Department of Medieval Studies–CEU University Press–Centre for Medieval Studies, Talinn University, 2009, 46–54, ezen belül 49.

¹⁴ Hasonló közlések segítenek a mű keletkezési idejének meghatározásában is.

¹⁵ Például 4, 19.

¹⁶ Az amazon-képzet értelmezéséről Ádámnál lásd Ursula SCHULZE: „Das Bild des Nordens bei Adam von Bremen und seine Reflexe im *Nibelungenlied* – Zur Dialogizität von Fremdheitsbeschreibungen”, *Jahrbuch der Oswald von Wolkenstein-Gesellschaft* 16 (2006/07), 43–57, ezen belül 47–49.

olyan emberekről, akiknek a feje a mellükön van (*Cynocephali*)¹⁷ és emberevőkről is (*Antropofagi*).¹⁸ A műben szereplő rettenetes lények és a földrajzi mítoszok egyéb formái kétségtelenül a valóság egyik lehetséges és a korban érvényes aspektusát, felfogását adják vissza:¹⁹ a veszélyt, melyet az ismeretlen földek és idegen népek, a tenger és a hajózás jelentenek az utazó számára.²⁰

A szövegben szereplő szörnyű veszélyek jelzik, hogy a szóban forgó északi vidékek az ismert világ peremén terülnek el, amelyen túl már egy másik világ (*alter mundus*) kezdődik.²¹ A geszta e részében Ádám olyan területeket érint, melyek az antikvitásban kívül estek az ismert világ határain, s szerzőnk Hamburgban maga is tulajdonképpen e világ peremén alkot. Ádám az ismeretlen és az ismert, a pogányság és a kereszténység, az államiság és a nemzeti társadalomszerveződés határait éppen átlépő (sokszor még át sem lépett) területekről tudósít. A leírásban ugyanakkor nemcsak a pogányság és a kereszténység közötti kibékíthetetlen ellentét, a morális rossz és jó közötti küzdelem, az idegen jelentette fenyegetettség bukkan fel,²² hanem tetten érhető a szerző azon törekvése is, amely az ismeretlenben az ismerőst próbálja felfedezni, és ezzel mintegy a fent jelzett átmenetet – különösen vallási értelemben – igyekszik elősegíteni.²³

Ádám négy könyvre tagolta munkáját. Az első két könyvben a hamburgi egyházmegye történetét dolgozta fel, de ahogy már mondtuk, ezen nem szabad szűkebb egyháztörténetet értenünk. Az első könyvet a szászok által a középkorban lakott régió bemutatásával, majd a szászok betelepülésének történetével nyitja meg, és vezeti tovább 936-ig, Unni érsek haláláig, Nagy Ottó királlyá koronázásának évéig. A második könyv Alebrand érsek halálával zárul (†1043), a harmadik könyv pedig a korban számottevő politikai befolyással bíró érsek, Adalbert életét és korát írja le.

A negyedik könyvnek Ádám *Észak szigeteinek leírása* címet adta. A szerző ennek első hosszabb szakaszában (1–9.) bemutatja a Dán Királyság különböző területeit, illetve az országgal szorosabb kapcsolatban álló régiókat. Így említésre kerül *Iudlant* (Jylland), *Sconia* (Skånelandene), *Hulmo* (Bornholm), valamint *Funen* (Fyn), *Seland* (Sjælland) és *Hadeloam* (Helgoland) szigete. Leírásában e régiókkal kapcsolatban többnyire hosszabban kitér azok földrajzi fekvésére és jellemzőire, megközelíthetőségére, az utazás veszélyeire, az ott fellelhető természeti kincsekre.

¹⁷ Ádám tehát a bevett jelentéstől eltérően nem „kutyafejű emberek”-et ért a szó alatt (lásd még John Block FRIEDMAN: *The Monstrous Races in Medieval Art and Thought*. Syracuse, Syracuse University Press, 2000).

¹⁸ 4, 20 és 4, 25.

¹⁹ Lásd fordításunkban különösen a 4,39 és 4,40 szakaszokat.

²⁰ HONTI János: *A mese világa*. Budapest, Magvető, 1962, 27. Az óceánnal kapcsolatos félelmek, melyeket HONTI is hosszabban elemez, különösen erősen jelentkeznek a szövegben. Több helyen fogunk a közreadott szövegben a sötét és áthatolhatatlan tenger toposzával találkozni.

²¹ GARIPZANOV: „Christianity and Paganism”, 22.

²² Uo., *passim*.

²³ Ian WOOD: „The Pagans and the Other: Varying Presentations in the Early Middle Ages.” *Networks and Neighbours* I, 2013/1, 1–22.

Elbeszélő hangnemben közöl néhány, a régió gazdaságára, lakosságára vonatkozó ismeretet, esetenként részletesebben bemutatva az ott élő nép jellemvonásait, szokásait. E szakaszban értékes, az első három könyvvel helyenként átfedésbe kerülő, a kor uralkodóira, egyháztörténeti eseményeire vonatkozó adatokat lelhetünk fel, melyeket a szerző általában anekdotázó stílusban, esetenként csodás elemeket is tartalmazó történetek formájában közöl. A második elkülöníthető rész a 10. fejezettel kezdődik, melyben a szerző a Balti-tengert „helyezi el a térképen.” Az e fejezettel kezdődő nagyobb tematikus egységben a Balti-tenger körül élő népeket mutatja be a szerző, majd egy rövid átvezető szakasz után a 16. szakasztól a 20. szakaszig a tengeren található szigeteket írja le. Ha korunk földrajzi ismereteivel vetjük össze a szerző értesüléseit, akkor azt találjuk, hogy azok helyenként egészen pontosak, máshol viszont elnagyoltak, vagy egyenesen tévesek. A 17. szakaszban *Aestland* (Észtország) mint sziget szerepel, lakói pedig mint pogányok, akik sárkányokat és madarakat tisztelnek. Majd a 21. szakasztól a 33. szakaszig Ádám Svédországot és Norvégiát, illetve a két királyság területén élő egyéb népeket írja le. Hosszan ismereti a két nép „pogány” vallását, kitér szokásaikra, s térítésük történetére is a két ország általános leírása mellett. Az ezt követő, a könyv végéig tartó részt a távolabbra eső északi szigetekről az alanti fordításban közöljük.

A negyedik könyv fordításunkban közölt záró szakasza (35–44. fejezetek) Észak távoli szigeteit, területeit ismerteti. Brémai Ádám az Orkney-szigetéről, Izlandról („Thule”)²⁴ és Gröndlandról számol be, valamint Halaglandról (Hålogaland – nem sziget, hanem a korabeli Norvégia legészakibb tartománya) és Winlandról (amely pedig az észak-amerikai kontinens valamely közelebből nehezen meghatározható pontja a Szent Lőrinc-folyam torkolatvidékén, feltehetőleg Újfundland). A geszta a korai keletkezési időpontja révén ilyenformán az első az amerikai földrészre vonatkozó „valódi szövegszerű hivatkozások” sorában.²⁵ A 4. könyvet e leíró rész után a fríz hajósok útjáról szóló kalandos, mesés beszámoló zárja. E könyvben tehát Ádám fokozatosan jut el a számára jól ismert Dániából a kontinens északi, periférikus területein át a jobbára ismeretlen szigetekre és vidékekre, hogy végül a világóceán forrásáig, majd a küklopszokra emlékeztető lények földjére eljutó hajósok történetével zárja művét.²⁶

²⁴ Mint HONTI János is rámutat, Izland már a Karoling-kori ír földrajztudós, Dicuil *De mensura orbis terrae* (825) c. művében is *Thile* név alatt szerepel (7. fejezet: „De aliquibus nominatim insulis;” lásd HONTI J.: „Vinland és Ultima Thule”, in Uő.: *Válogatott tanulmányok*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962d, 299–312, ezen belül 303). Dicuil beszámolójának érdekessége, hogy elsőként említi az Izlandra még a normann hódítás előtt kiköltöző ír szerzeteseket és az általuk megfigyelt hosszú sarki nappalt: *Trigesimus nunc annus est a quo nuntiaverunt mihi clerici, qui a kl. febroarii usque kl. augusti in illa insula manserunt, quod non solum in aestivo solstitio, sed in diebus circa illud, in vespertina hora occidens sol abscondit se quasi trans parvulum tumulum, ita ut nihil tenebrarum in minimo spatio ipso fiat...* (C. A. WALCKENAER [szerk.]: *Dicuil liber de mensura orbis terrae ex duobus codd. mss. Bibliothecae Imperialis nunc primum in lucem editus*, Parisiis, ex typis Firmini Didot, 1807, 29).

²⁵ VOIGT Vilmos: „Korai viking források az Újvilágról”, *Antik Tanulmányok* XXXII, 1985/1, 73–82, ezen belül 79.

²⁶ JØRGENSEN: „The Land of the Norwegians”, 50–53.

Bizonyos nevek esetében a különböző források írásmódját követtük, így egyes elnevezések több alakban szerepelnek a szövegben. A fordításban szögletes zárójellel jelöljük a magyarázó, értelmező jellegű betoldásokat, illetve az eredeti szövegben szereplő latin szavakat, helyneveket. A latin szavakat az eredetiben szereplő szóalakjukban idézzük. Csúcsos zárójel közé tettük azokat a szavakat, mondatokat, melyek a geszta szövegvariánsainak csak egy részében fordulnak elő, és feltehetőleg későbbi szerzői betoldások.²⁷ A fordítói lábjegyzeteket számozva, a *scholium*okat *schol* szócskával jelöltük. Ádám idézeteit a kritikai kiadás jegyzetei révén azonosítottuk, és minden esetben ellenőriztük. A teljes szöveg elérhető Werner Trillmich modern német fordításában.²⁸

Észak szigeteinek leírása (részletek)

4, 35. Norvégián, a legészakibb tartományon túl semmilyen emberi lakhelyet nem találsz, csupán a félelmetes látványt nyújtó és végtelen óceánt, amely az egész földet körbeöleli. Ezen az óceánon Norvégiával szemben sok ismert sziget található, melyek mostanra szinte mind norvég uralom alatt állnak, és ezért nem hagyhatjuk őket figyelmen kívül, miután a dolgaik a hamburgi egyházmegyére tartoznak. Ezek közül elsők az Orkney-szigetek,²⁹ *Schol.* 144 melyeket a barbárok *Organae*-nak neveznek, s amelyek a Kükládok módjára elszórta találhatóak az óceánon.³⁰ *Schol.* 145 Úgy tudjuk, e szigetekről a két római szerző, Martianus és Solinus a következőket írták: „Britannián túl, ahol a végtelen óceán nyílik, helyezkednek el az Orkney-szigetek, amelyek közül húsz lakatlan, tizenhat lakott.”³¹ Az Orkney-szigetek egy

²⁷ Lásd B. SCHMEIDLERnek a harmadik kiadásához írt előszavát: B. SCHMEIDLER (szerk.): *Adam von Bremen, Hamburgische Kirchengeschichte*, xvii.

²⁸ Rudolf BUCHNER (szerk.): *Magistri Adam Bremensis Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum / Adam von Bremen: Bischofsgeschichte der Hamburger Kirche*, neu übertragen von W. Trillmich, Berlin, 1961.

²⁹ *Schol.* 144 „A Brit-óceánról, mely Dániát és Norvégiát is érinti, nagy csodákat hallhatunk a tengerészek-től, mint például azt, hogy az Orkney-szigetknél a tenger összeáll, és a sótól annyira összesűrűsödik, hogy a hajók alig tudnak megmozdulni, hacsak nem a viharos időjárás segítségével; a mi népnyelvünkön ezért nevezik ezt a tengert gyakran *Liberseenek* [‘Májtenger’].”

³⁰ *Schol.* 145 „Itt válik világossá, hogy e kézirat szerzője Felső-Németországba [*Germania Superiori*] való, miáltal amikor számos szót vagy tulajdonnevet a saját nyelvéhez akart igazítani, a mi számunkra eltorzította őket.”

³¹ Az Orkney-szigetek érdekes leírását adja a fél évezreddel későbbi Martin Forbisher – más írásmód szerint Frobisher – kapitány útleírása, *La Navigation du capitaine Martin Forbisher Anglois, és regions de west & Nordwest, en l'année M.D.LXXVII* ([Genève]: A. Chuppin, 1578). Az itt olvasható leírás szerint a Forbisher-flotta az Orkney-szigeteken friss vizet vételez, és pihenőt tart. Az őslakosság láttukra pánikba esik, és meg akarja támadni őket. A hajósok jelekkel fejezik ki nekik jó szándékukat – tehát az őslakosok nem beszélnek angolul (hanem feltehetőleg valamilyen kelta vagy viking-skandináv nyelven). A „teljesen civilizálatlan” őslakók sátrakban laknak, melyek közepén szabad tűz ég. A szigeteken nincs fa, ezért bokrokkal, trágyával fűtenek. Főleg halásznak, mert hal bőven van. Vallásukban „a skótokhoz hasonlítanak” (katolikusok?), mivel ugyanolyan templomaik vannak.

csaknem negyven szigetből álló csoport. Szomszédosak velük az *Electrisek*, ahol a borostyánkő [*electrum*]³² előfordul.”³³ Így a Norvégia, Britannia és Ír föld között fekvő Orkney-szigetek könnyedén fittyet hánynak a tomboló óceán fenyegetésének. Azt mondják, hogy a norvég városból, Trondheimből egy nap alatt lehet eljutni hozzájuk hajóval. Továbbá úgy vélik, hogy az útnak hasonló a hosszúsága, akár Angliába kormányoznak az Orkney-szigetéről, akár Ír föld [*Scotiam*] irányába fordítják a vitorlát. Bár ezeket az Orkney-szigeteket korábban angol és skót püspökök kormányozták, a mi főpapunk [*primas*] a pápa rendeletére Turolfot szentelte fel Birsay [*Blasconam*] püspökének, hogy ő minden felmerülő kérdésre ügyeljen.³⁴

4, 36. „Thyle szigetéről, melyet a többtől végtelen távolság választ el,³⁵ Schol. 146 s amely messze az óceán közepén található – mint mondják –, alig rendelkezünk ismerettel.”³⁶ A szigetről sok olyat írnak úgy római, mint barbár írók, amit érdemes elmondanunk. „A legtávolabbi – mondják – mind közül Thyle,³⁷ Schol. 147 ahol a nyári napforduló idején, amikor a Nap áthalad a Rák csillagképen, nincs éjszaka, s hasonlóképpen a téli napforduló napján sincs nappal. Egyesek úgy vélik, hogy ez hat havonta történik.”³⁸ Emellett Beda azt írja, hogy „Britanniában nyáron a fényes

³² Bár annyi bizonyos, hogy a középkor folyamán a borostyánkő egyik forrása a Balti-tenger tájékára esett, az *Electrides* nevű szigeteket nehéz azonosítani. Plinius így ír a kérdéstről: *Iuxta eas electridas vocaverunt in quibus proveniret succinum, quod illi electrum appellant, vanitatis graecae certissimum documentum, adeo ut quas earum designent haut umquam constiterit.* (Plin. Nat. 3, 63.)

³³ Martianus Capella: *De nuptiis* 6, 665: *In ultimo ejus silva Caledonia, insulaeque quamplures, inter quas Orchades quadraginta paene conjunctae; item Electrides, in quibus electrum gignitur; sed ultima omnium Thyle, in qua solstitiali tempore continuus dies, brumalique nox perennis exigitur, ultra quam navigatione unius diei mare concretum est* (U. F. KOPP [szerk.]: *Martiani Minei Felicis Capellae, Afri Carthaginiensis, De nuptiis Philologiae et Mercurii et de septem artibus liberalibus libri novem*, Francoforti ad Moenum, 1836, 543–544). A III. századi Gaius Iulius Solinus a *Collectanea rerum memorabilium* (= *De mirabilibus mundi*) c. művének 22. fejezetében szintén említi az Orkney-szigeteket és Thylét is, de Th. MOMMSEN kétes hitelűnek tartja épp ezt a passzust: *Secundam continenti stationem euntibus Orchades praebent. Sed Orcades ab Ebudibus [Hebridák] porro sunt septem dierum totidemque noctium cursu, numero tres. Vacant homine, non habent silvas, tantum iuncea herbis inborrescunt. Cetera earum nuda barenæ et rupes tenent. Ab Orchadibus Tylen usque quinque dierum ac noctium navigatio est.* (Th. MOMMSEN [szerk.]: *C. Iulii Solini Collectanea rerum memorabilium iterum recensuit Th. Mommsen.* Berolini, apud Weidmannos, MDCCCXCV, 219.) Az Ágoston-tanítvány Paulus Orosius a *Historiarum libri septem* (= *Historiae Adversus Paganos*) I. könyvének hosszú, geográfiai témájú 2. fejezetében pedig így ír röviden az Orkney-szigetéről: *...a tergo autem, unde Oceano infinito patet, Orcadas insulas habet, quarum viginti desertae sunt, tredecim coluntur.* (PL 31, 690 A 7–10.)

³⁴ A város azonosításának kérdéséről és Turolf beiktatásáról lásd Haki ANTONSSON: *St. Magnús of Orkney: A Scandinavian Martyr-Cult in Context*, Leiden, Brill Academic Press, 2007, 88–90.

³⁵ Schol. 146 „Tyle ... mind közül a legtávolabbi sziget a tengeren. Solinus említi, hogy a téli napforduló idején alig van nappal, a nyári napforduló idején viszont egyáltalán nincs éjszaka.”

³⁶ Orosius: *Historiae adversus paganos* I, 2: *Deinde insula Thule, quae per infinitum a caeteris separata, circum versus medio sita Oceani, vix paucis nota habetur.* (PL 31, 690 A 10–12.)

³⁷ Schol. 147 „Britannia a legnagyobb az összes sziget közül. Onnan kilenc napig kell hajózni Thyléig. Attól pedig egy napi hajóútra van a befagyott tenger. Azért befagyott, mert a nap sosem melegíti.”

³⁸ Solinus: *Collectanea rerum memorabilium* (= *De Mirabilibus Mundi*) 22, 9: *Multae et aliae circa Britanniam insulae, e quibus Thyle ultima, in qua aestivo solstitio sole de cancri sidere faciente transitum nox nulla: brumali*

éjszakák minden kétséget kizárólag azt előlegzik meg, hogy [még északabbra] hat hónaponként a nyári napforduló idején folyamatosan nappal van, ezzel szemben a téli napforduló idején az éjszakák [folyamatosak], mivel a nap elvonul. Mindez – Pytheas Massiliensis leírása szerint – Thyle szigetén,³⁹ Schol. 148 Britanniától északra hat napi hajóútra van.”⁴⁰ Az említett Thyle szigetét most Izlandnak nevezik a jégről, ami az óceánt határolja.⁴¹ Schol. 149 E szigetről más említésre méltó dolgot is mondanak, mégpedig azt, hogy ez a jég olyan feketének és száraznak látszik régisége miatt, hogy ha meggyújtják, ég.⁴² A sziget rendkívül nagy, annyira, hogy temérdek népet hordoz, akik egyedül marhatartásból élnek, és ezek bőrét hordják ruhaként; nincs ott gabona, tűzifa alig akad, s ezért földalatti barlangokban laknak, beérik a marháikkal közös fedéllel és fekhellyel. Ekképp egyszerűségükben szent életet élnek,⁴³ mivel semmi többre nem vágnak, mint amit a természet biztosít, s boldogan tudják mondani az Apostollal: „De ha van élelmünk és ruházatunk, elégedjünk meg vele.”⁴⁴ Mert városaik a hegyeik, fényűzésük pedig a forrásaik. Mondom, áldott nép ez,⁴⁵ Schol. 150 melynek szegénységét senki sem irigyli, és amely legáldottabb annyiban, hogy mostanra mindnyájuk felvette a keresztséget. Számos becsülendő szokásuk van, különösen a könyörületesség, amiből adódóan náluk minden közös az idegenek és a helybeliek számára egyaránt. Püspöküket királyként tisztelik; akaratuk előtt fejet hajt az egész nép;⁴⁶ Schol. 151 törvénynek tartják mindazt, amit csak Isten az Írások, illetve más népek szokásai alapján elrendel. [Püspökünk nagy hálát adott Istennek miattuk, mivel az ő ideje alatt tértek meg – jóllehet bizonyos természeti törvényük révén már a hit felvétele előtt sem nagyon álltak távol a mi vallásunk-

.....
solstitio perinde nullus dies. Ultra Thylen accipimus pigrum et concretum mare. (MOMMSEN [szerk.]: *Solini Collectanea rerum mirabilium*, 101–102.)

³⁹ Schol. 148 „Úgy mondják, hogy kihajózva a Dánia egyik tengeri fokán fekvő Alaburgból [Aalborg] harminc napos útra van Izland, ami ugyanakkor kevesebb, ha jó szelük van.”

⁴⁰ Beda Venerabilis így fogalmaz a *De temporum ratione* c. hosszú földrajztudományi, csillagászati és történetírói művének 31. fejezetében: *Sic fit, ut vario lucis incremento in Meroe longissimus dies XII horas aequinoctiales, et VIII partes unius horae colligat, Alexandriae vero XIII horas: in Italia XV, in Britannia XVII, ubi aestate lucidae noctes haud dubie repromittunt, id quod cogit ratio credi, solstitii diebus accedente sole proprius verticem mundi, angusto lucis ambitu subjecta terrae continuos dies habere senis mensibus, noctesque e diverso ad brumam remoto. Quod fieri in Insula Thule Pythias Massiliensis scribit, VI dierum navigatione in septentrionem a Britannia distante.* (J. A. GILES [szerk.]: *The Complete Works of Venerable Bede, in the Original Latin*, vol. VI: „Scientific Tracts and Appendix”, London: Whittaker and Co., 1843, 209.)

⁴¹ Schol. 149 „Izlandnál az óceán fagyos, ködös és sötét.”

⁴² Az izlandi égő jég képzetével és általában Ádám Izland-képével kapcsolatosan lásd Michael DALLAPIAZZA: „Island im Merigarto und bei Adam von Bremen”, *Jahrbuch der Oswald von Wolkenstein-Gesellschaft* 16 (2006/07), 17–32.

⁴³ Servius kifejezésére emlékeztet, melyet a Vergilius *Bucolicá*jához írott kommentár *Prooemium*ában (és a magyarázatokban) használ többször is: *nam personae hic rusticae sunt, simplicitate gaudentes*, virgil.org/texts/virgil/serviuseclogues.txt.

⁴⁴ 1Tim 6, 8. Károli Gáspár fordítása.

⁴⁵ Schol. 150 „Közöttük nincsen király, hanem csakis törvény: »ezt megszegni tilos, s érte halál a bér.«” (Horatius: *Énekek* 3, 24; 24. sor, BEDE A. fordítása.)

⁴⁶ Schol. 151 „A legnagyobb város itt Scaldholz [Skálholt].”

tól.] Ezért amikor kérték, [püspöknek]⁴⁷ felszentelt számukra egy igen szent férfit, aki az Isleph névre hallgatott. Amikor őt e helyről a főpaphoz [*pontificem*] küldték, akkor amaz egy időre rendkívül nagy megtiszteltetésként a kíséretében tartotta, és ő ezalatt megtanulta, milyen eszközökkel tudja a Krisztushoz újonnan megtért népeket üdvösen nevelni. Az érsek [*archiepiscopus*] leveleket küldött vele Izland és Grönland népének, tisztelettel üdvözölve egyházaikat és megígérve, hogy hamarosan el fog utazni hozzájuk, hogy együtt teljes örömmel örvendjenek. Ezekben az üzenetekben magasztalnunk kell a főpap dicséretes szándékát a saját legációja iránt, mivel tudjuk, hogy apostolként szándékozott Hispániába is menni Isten szavának hirdetése végett, de ezt már nem tudta véghezvinni. A mendemondákat elhagyva, ezeket az igaz dolgokat tudtam meg az izlandiakról és a távoli Thyléről.

4, 37. Az óceánban van máshol is több sziget, amelyek közül hatalmas kiterjedésű Grönland, amely mélyen a tengerbe nyúlik Svédország hegyeivel vagy Riphea ormaival szemben.⁴⁸ Úgy mondják, e szigetig Norvégia partjától a vitorláknak öt vagy hét napig kell megfeszülniük, amiképpen Izlandig is. Az emberek itt zöldesek a tengervíztől – innen kapta a terület a nevét –, és az izlandiakhoz hasonló életét élnek, leszámítva, hogy kegyetlenebbek náluk, és a hajózást kalóztámadásaikkal veszélyessé teszik. Az a hír járja, hogy mostanában a kereszténység hozzájuk is eljutott.

4, 38. A harmadik Halagland szigete, mely közelebb van Norvégiához, s méreteiben nem marad el a többitől. A sziget a nyári napforduló környékén tizennégy napon át folyamatosan látja a napot a föld fölött, és télen hasonlóképpen ugyanennyi napig van nap nélkül.⁴⁹ Ez varázslatos és megmagyarázhatatlan dolog a barbárok

⁴⁷ *ordinavit*. A püspöki felszentelésként való értelmezést támasztja alá a *Kristni saga* 12. fejezetének következő részlete is: „Ísleifr és Gizurr püspökökről:” „Először idegen püspökök tanították a keresztény tanokat itt, mikor azonban a nép felismerte, hogy mily kitűnő klerikus Ísleifr, megkérték, hogy szenteltesse fel magát püspöknek külföldön, ő meg a kedvük szerint tett. Ötvenéves volt, amikor püspökké szentelték, IX. Leó pápa idejében. Norvégiában töltötte az ezt követő telet, majd Izlandra ment, és huszonnégy éven át püspökként szolgált. Számos kitűnő embert oktatott, és papot szentelt fel, akik közül kettő később püspök lett: Ögmundur-fia szent Jón és Kolr, a víkiek püspöke. Ísleifr püspök Skálaholtban hunyt el a július *nonája* előtti harmadik napon, ami vasárnapra esett. Ekkor huszonnégy éve volt püspök, és nyolcvan év telt el Óláfr király eltűnése óta.” (Ford. VERESS Dávid: „A *Kristni-saga* óizlandiból vett magyar fordítása”, *Vallástudományi Szemle* XI, 2015/1, 49–76, ezen belül 72–73.)

⁴⁸ A Rípaeus vagy másképpen a Ríphaeus hegy már a klasszikus latin irodalomban is ismert hegy messze északon, melyet a későbbiekben Szkítia hegyeivel azonosítottak (lásd például Plin. *Nat.* 6, 15: *iuga Caucasi ad Ripaeos montes torquentur* [vö. még 7, 19; 14, 33 és 34; 36, 219]). Brémai Ádám szerint Svédországtól keletre húzódik. Kihalt, fagyos vidék, melyet szörnyű teremtmények, amazonok, kutyafejű emberek (*Cynocephali*), küklopszok és emberevő egy lábú emberek (*Ymantopodes*) laknak, akik megakadályozzák az átkelést a hegyen (lásd 4, 25). Ugyanakkor más helyeken Ádám úgy fogalmaz, hogy a hegynél terül el *Hälsingland*, a számik által lakott terület is. A számikról részletesebben lásd lentebb, a 152. *scholion*hoz fűzött lábjegyzetet.

⁴⁹ Iordanes: *De Origine Actibusque Getarum* („*Getica*”) 3, 19: *in cuius parte arctoa gens Adogit consistit, quae fertur in aestate media quadraginta diebus et noctibus lucem habere continuas, itemque brumali tempore eodem dierum noctiumque numero lucem claram nescire.* (Th. MOMMSEN [szerk.]: *Iordanis Romana et Getica*, Berolini: apud Weidmannos, 1882, 58. [MGH *Scriptores, Auctores antiquissimi* 5, 1.] A főszövegben szereplő *lucem clara* kifejezést MOMMSEN saját apparátusa alapján javítottuk *lucem claramra*.)

számára, akik nem tudják, hogy a napok különböző hossza a Nap közeledésének és visszahúzódásának következménye.⁵⁰ Schol. 152⁵¹ Mivel a földgolyó kereksege folytán szükségszerű, hogy a Nap körforgása egy helyütt közeledve napvilágot hoz, másutt pedig a visszahúzódása sötétséget hagy hátra.⁵² Amikor a Nap a nyári napfordulóhoz közeledik, akkor azok számára, akik északon élnek, a napokat meghosszabbítja, az éjszakákat pedig megrövidíti; amikor ellenben a téli napforduló felé ereszkedik, hasonló jelenséget eredményez a déliek számára. A pogányok, akik ezt nem tudják, ezt a földet, mely ily csodát tár a halandók elé, szentnek és áldottnak nevezik. A dánok királya ennek megfelelően többekkel egyetemben tanúbizonyságot adta annak, hogy ez ott [valóban] így történik, miként Svédországban és Norvégiában, valamint más, ottani szigeteken is.

4, 39. Emellett beszélt még egy másik szigetről, melyet sokan megtaláltak ezen az óceánon, s amelyet Wínlandnak nevez, mert ott kiváló bort adó szőlő terem meg magától. Másfelől gabonában vetetlenül is bővelkedik, amit nem valamely csodálatos szóbeszédből, hanem a dánok kétségbevonhatatlan beszámolójából tudtunk meg.⁵³ <E szigeten túl, mondja, nem lelünk lakható földet azon az óceánon, hanem

⁵⁰ Schol. 152 „Mások azt mondják, hogy Halagland Norvégia legtávolabbi része, mert nagyon közel van a számikhoz [*Scritefngis*], amennyiben a zordon hegyek és a hideg miatt megközelíthetetlen.”

⁵¹ A számikkal vagy más néven a lappokkal történő azonosítást valószínűsíti a szakirodalom, valamint a szöveg további helyei (vö. W. J. A. von TETTAU: *Über die epischen Dichtungen der finnischen Völker*, Erfurt, Verlag von Carl Villaret, 1873, 157). Ádám szerint „a svéd és norvég határvidéken, északon élnek a számik, akikről azt beszéljük, hogy futásban a vadállatokat is megelőzik.” (4, 24.) Ezt az értesülését Ádám még egyszer közli a szövegben, kiegészítve a következőkkel: „A számik nem tudnak a fagyos hótól távol élni...” (4, 31.) A 4, 24. szakasz beszámol a számik térítéséről, és első püspökükként egy Stenphi névre hallgató, Simonnak keresztelt férfit nevez meg. A számikra még néhány *scholium*-ban tér ki a szöveg. Ezekben (123. és 141.) a szerző Paulus Diaconus 8. századi longobárd történetíró beszámolója alapján vázlatosan közöl egy mítoszt, miszerint a számiknál hét férfi fekszik egy barlangban úgy, mintha aludna. Ádám ennek csupán egy olyan értelmezését ismerteti a 141. *scholium*-ban, mely a keresztény legendákat idézi: a férfiak az idők végén fognak felkelni, hogy prédikáljanak az embereknek. Emellett közli még, hogy egyesek szerint a tizenegyezer szűz kísérői és hajói közül is itt nyugodhat valahol néhány egy hegy gyomrában, s így e helyen csodák történnek. A 94. *scholium* tulajdonképpen megismétli azt, amit a 4, 24. részből már megtudhattunk a térítésről. A 132. *scholium* árul el a legtöbbet a számik életéről: „Hälsingland [*Halsingland*] a számik területének a neve, mely a Rīpaeus hegységben található, ahol örök hó van. Az emberek a hidegtől megedződve a házaik tetéjével mit sem törődnek, a vadállatok húsán élnek, irhájukat pedig ruhaként használják.” A számikról Ádám tehát meglehetősen kevés ismerettel rendelkezik, amit az is jelezhet, hogy Hälsingland itt, a 132. *scholium*-ban mint ország (*regio*), máshol pedig mint főváros (*civitas maxima; caput*; 4, 24; 4, 25.) szerepel.

⁵² A szerkesztő B. SCHMEIDLER szerint „Ádám itt elvi síkon kétségbevonhatatlanul fejezi ki, hogy a Földet golyó alakúnak fogja fel.” (275, 1. l.)

⁵³ A vadszőlő és a vadgabona Wínlandon való meglétéről az óizlandi sagákban (*Grönlandiak sagája* és *Vörös Erik sagája* – lásd Tyrkir esetét), valamint J. Cartier kapitány 1545-ös középfrancia nyelvű utléírásában (*Brief recit, & succincte narration, de la nauigation faicte es ysles de Canada, Hochelaga & Saguenay & autres, avec particulieres meurs, langaige, & cerimonies des habitans d' icelles: fort delectable à veoir*. Paris: Ponce Roffet, 1545) is olvashatunk. Természetesen ez önmagában nem zárja ki azt, hogy itt egy földrajzi mítosszal van dolgunk. Így például Strabón *Geógraphikájának* XV. könyve, melyben „a Tauros és

azon túl mindenhol elviselhetetlen jég és áthatolhatatlan homály van. Ezt a dolgot Martianus a következőképpen írja le: „Thylén túl – úgymond – egy napi hajózásra

.....
 külső déli tenger között fekvő területek Indiától a Nílusig” kerülnek tárgyalásra, a következőképpen vezeti be a hasonló növényekről, terményekről beszámoló szakaszt: „Ámde alaposan meg kell fontolnunk a róla szóló tudósításokat, mert nagyon messzire van, és a mieink közül nem sokan látták, s akik látták is, csak egyes részeit látták, nagyobb részét csak hallomásból beszélnek, és amit láttak is, hadjáratban való átvonulás és menekülés közben figyelték meg.” (Strabón: *Geógraphika* 15, 1, 2.) A források jellege és megbízhatósága tehát bizonyos fokig hasonló a két terület és forráscsoport esetében. Ennek értelmében megfontolandó, hogy a *Geógraphikában* a következőket olvassuk a szőlőről és a gabonáról Indiában: „Musikanos földjén szerinte [Aristobulos szerint] vadon terem egy búzához hasonló gabonafajta és a szőlő, úgyhogy bortermés is van, míg a többiek szerint Indiában nincs bor...” (Strabón: *Geógraphika* 15, 1, 22.) Mindezek értelmében nem kizárható, hogy a bor a távoli vidékekről való beszámolók egyik toposzaként bukkan fel a szövegben. A fentieknél jóval megfontolandóbb filológiai, folklorisztikai, vallástörténeti érvek alapján HONTI János a következő megállapításra jut: „Vinland *per definitionem* termékeny sziget volt, és egyben a legtávolabbi sziget is, amelyről Adamus tudott. A legtávolabbi szigetet, az ő kora képzeletvilágának *par excellence* távoli szigetét, *Ultima Thulét* könnyűszerrel lehetett csodálatosan termékenynek nevezni annak ellenére, hogy az örök köd és jég közelében van. Ezért természetes, hogy Adamus azt a mondatot, hogy *Ultra Thilen* – vagyis az *utolsó* szigeten túl – *navigacione unius diei mare concretum est*, beszúrta Vinlandnak, vagyis annak a szigetnek leírásába, amely számára távoli is volt és termékeny is. Ez azt jelenti, hogy a hagyománynak abban az ágában, amelyet Adamus képvisel, Vinland vette át *Thule* helyét, mint távoli termékeny, jég-övezte sziget; nem vehette volna át, ha nem tették volna rá alkalmassá (HONTI: „Vinland és Ultima Thule”, 309). A két hagyomány közötti átjárás, vagyis a távoli, termékeny sziget képének „vándorlása” Ádám-nál Thuléről Vinlandra, a jegesség és a termékenység közötti ellentmondás tehát arra készíti HONTIT, hogy a gabona és a szőlő jelenlétét az idegen, rejtélyes, boldog sziget képével magyarázza. HONTI ennek ellenére nem kételkedett a Vinland-hagyomány, a sagák megalapozottságában (HONTI János: „Új utak a Vinland-problémához”, in Uő.: *Válogatott tanulmányok*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962, 273–287, ezen belül 287), noha a harmincas évek végén – amikor írásait eredetileg publikálta – régészeti leletek még nem támasztották alá Amerika normann felfedezésének tényét. HONTI mindössze a hagyomány, a sagák kettősségére hívta fel a figyelmet: „a saga célját és tartalmának zömét tekintve történelmi mű – van bizonyítékunk arra, hogy a *valóság* fogalmát, ahogy ezt a saga értelmezi, a pusztán történelmi valóságon túlmenően kissé ki kell szélesíteni. Mivel a saga (szóbeli vagy írott) irodalom, kénytelen néha feloldani a szigorú történelmi valóság és a képzelet *bensőbb* valósága közötti határt.” (HONTI János: „A saga-epizódok egyik típusáról”, in Uő.: *Válogatott tanulmányok*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962, 288–298, ezen belül 297.) Mindenesetre Brémai Ádám Vinland-olvasatát a fikció és valóság keveredésének látja Ernst SCHUBERT is, noha HONTIVAL ellentétben – aki pogány vallási képzetekre vezeti azt vissza – szerinte Ádám a „szigetet” a gondviselés ajándékaként ábrázolja: „Auch ist das Prinzip unbewohnbaren Weltenden in Frage gestellt, wenn hier Wein gedeiht. Wo Reben wachsen, ist die Kultivierung zur *terra habitabilis* möglich. Es scheint geradezu so, dass Gott dieses Land den Menschen zur Verfügung gestellt habe.” (SCHUBERT: „Die erste Entdeckung Amerikas”, 41.) L. M. LARSON köztes álláspontra helyezkedik a kérdésben: „It also seems clear that Leif or some other voyager must have sailed far enough south to reach a point that lay well within the field of the wild grape. The new name Vinland doubtless suggested to the minds of the time that there was some connection between this region and the Isles of the Blessed; if Vinland possessed the grape, no doubt it also produced the self-sown wheat, and the tradition was modified accordingly. This new detail must have entered into the account at a very early date, for Adam of Bremen, who wrote about 1070 only two generations after the discovery makes mention of both these interesting products.” (Laurence M. LARSON: „The Voyages to Vinland the Good”, *Publications of the Society for the Advancement of Scandinavian Study* II, 1915/2, 113–117.)

a tenger áthatolhatatlan [*concretum*].”⁵⁴ Nem olyan régen a norvégok sokat tapasztalt fejedelme, Harald kísérelt meg odahajózni.⁵⁵ Amikor hajóival az óceán északi szélességét kikutatta, végül orruk előtt sötétlett a világ vége, a rémisztő feneketlen mélységet visszafordulva épphogy épségben kikerülte.>

4, 40. Továbbá az áldott emlékezetű Adalbert érsek elbeszélte nekünk, hogy az ő elődjének idejében bizonyos fríz nemesemberek a tenger bejárásának céljából északi irányba feszítették ki vitorláikat, mivel a helybeliek azt tartják, hogy a Weser [*Wirrabae*] folyó⁵⁶ torkolatától egyenesen északnak haladva semmilyen föld nem található, csak a végtelen óceán.⁵⁷ Miután szövetkeztek arra, hogy a szokatlan

⁵⁴ Martianus Capella: *De nuptiis Philologiae et Mercurii* 6, 666: *In ultimo ejus silva Caledonia, insulaeque quamplures, inter quas Orchades quadraginta paene conjunctae; item Electrides, in quibus electrum gignitur; sed ultima omnium Thyle, in qua solstitiali tempore continuus dies, brumalique nox perennis exigitur, ultra quam navigatione unius diei mare concretum est.* (KOPP [szerk.]: *Martiani Capellae De nuptiis Philologiae et Mercurii*, 542–543.) – Nem feltétlenül arról van szó, hogy az óceán be van fagyva, hanem talán inkább arról, hogy áthatolhatatlan, összesűrűsödik. A jelenséget a kommentátorok gyakran hínárral magyarázzák, de mint fentebb a *Liberseeröl* szóló leírásban olvashattunk (lásd 144. *scholium*), Ádám ezt a sóra fogja. Gyanús továbbá, hogy Ádám máshol a befagyott tengerre nem a *concretum* jelzőt használja. A *concretumot* használta fentebb, az Orkney-szigeteken, ahol egyértelmű, hogy nem befagyott vízről van szó. Ad PUTTER tanulmányának eltérő kontextusú, de éppen a befagyottság, áthatolhatatlanság kérdését elemző történeti szemantikai fejtegetése is ezt támasztja alá (Ad PUTTER: „Walewein in the Otherworld and the Land of Prester John”, in Bart BESAMUSCA – Erik KOOPER [szerk.]: *Originality and Tradition in the Middle Dutch Roman van Walewein*, Cambridge, Brewer, 1999, 79–99, ezen belül 87–88). Részünkről valószínűnek tartjuk, hogy e helyen az áthatolhatatlanul sűrű tengernek az egész középkor folyamán érvényes földrajzi mítoszával találkozunk (lásd HONTI: *A mese világa*, 26–31), és ezért e helyen alkalmasint félrevezető a *concretum* „befagyott”-ként való fordítása.

⁵⁵ Feltételezhetjük, hogy itt III. Harald (kb. 1015–1066.) királyról van szó (vö. 3, 16.).

⁵⁶ Vö. K. Pomeroy HARRINGTON (szerk.): *Medieval Latin*. Chicago, University of Chicago Press, 1962, 393, 8. lj.

⁵⁷ Feltételezhetjük, hogy amiképpen a hajósok, úgy a torkolat vidékének lakói is frízek voltak, ugyanis *Magna Frisia* területe a 6–8. században keleten a Weser torkolatvidékéig terjedt. A keskeny tengerparti sávon nyugaton a Schelde folyó torkolatvidékéig terjeszkedő országot több lépcsőben hódítják meg a frankok, utolsó független, keletre fekvő területeiket 772-ben Nagy Károly anektálja. Bár az önálló fríz állam megszűnik, a frízek mégis meglehetősen függetlenséget élveznek, többek között az általuk lakott vidék földrajzi adottságainak köszönhetően. A mocsaras vidék nehezen megközelíthető, az Északi-tenger partvidékére pedig több hatalmi központ próbálja kiterjeszteni uralmát, de megszállásuk évszázadokig – a Weser folyónál, Alsó-Szászországban egészen a késő középkorig – egyiknek sem sikerül. (Timothy REUTER: *Germany in the Early Middle Ages*. New York, Routledge, 2013, 69.) A frízek tapasztalt hajósok voltak, és a régészeti leletek alapján megállapítható, hogy már a Karoling-korban intenzív, kiterjedt kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkeztek. Az ásatások során elsősorban skandináv, angol és Rajna menti területeken készült kézműves termékeket találtak (Egge KNOL: „Frisia in Carolingian Times”, in I. Skibsted Klæsøe (szerk.): *Viking Trade and Settlement in Continental Western Europe*. Copenhagen, Museum Tusulanum Press, 2010, 43–60, ezen belül 47–48). „»Kétél-tű« – félig vízi, félig szárazföldi – területük topográfiája nem is hagyott más lehetőséget számukra, mint a tenger kiaknázását; szárazföldi lakóhelyet csak az ember által épített magaslatokon, a *terpeken* alakíthattak ki. (...) A frízek tehát az Európa és a tenger közötti minden irányban nyitott kapcsolat jellegzetes képviselői. Elsősorban kereskedők voltak, s kevésbé harcos természetűek, mint a vikingegek, akiktől nekik is csapásokat kellett elszenvedniük. Kereskedelmi vezető szerepük a XI. században

dolognak utána fognak járni, a társak a fríz tengerparttól örömittas kiáltással útnak indultak. Ezután egyik oldalról Dániát, a másíkról Britanniát maguk mögött hagyva elérték az Orkney-szigeteket [*Orchadas*]. Bal felől elhagyva ezeket, Norvégiát jobb oldalról véve, hosszú átkelés után megérkeztek a fagyos Izlandra. Innen a tengert szántották a legtávolabbi északi pólusig, s miután maguk mögött hagytak minden szigetet, melyekről fentebb volt szó, útjukat⁵⁸ és bátorságukat a mindenható Isten és Hitvalló Szent Willehad kegyelmébe ajánlva, egyszerre behatoltak a sűrű óceán homályába, melyen szemük alig tudott áthatolni.⁵⁹ És íme a szeszélyes óceán szorosa, amely forrásának valamiféle titkos kezdetéhez folyik vissza, a szerencsétlen, reményvesztett, sőt, már csak a halálra gondoló tengerészeket rendkívül erős sodrással taszította a mélybe [*chaos*]. <Ezt a mélység örvényének nevezik>,⁶⁰ azon mélységnek, amelybe – azt mondják – a tenger minden áramlása, amikor apadni látszik, elnyelődik, és ahonnet újra előtör, amit dagálynak [*fluctuatio crescens*] szokás nevezni. S amikor már csak Isten könyörületességéért imádkoztak, hogy vegye magához a lelküket, a tenger eme visszafolyó áramlata a társak egyes hajóit elragadta, másokat azonban a visszalökő áradat messze sodort a többiektől. Így attól a fenyegető veszélytől, melyet saját szemükkel láttak, Isten épp időben érkező segítségével megmenekülvén, mindannyian az evezők teljes erejével igyekeztek a sodrást kihasználni.

4, 4I És épp hogy a ködös és hideg föld veszélyeitől megmenekültek, váratlanul egy szigethez érkeztek, melyet magasan szirtfalak öveztek a városok erődítményeihez hasonlatosan. Amikor itt kiszálltak, hogy megnézzék a helyet, embereket

.....

érte el csúcspontját, s nagy hasznára vált a hatalmas Karoling hátország népeinek.” (JOURDIN: *Európa és a tenger*, 65.) Témánk szempontjából fontos még megemlítenünk, hogy nagyobb, önálló fríz egyházközpont nem létesült, ehelyett a frízek a keresztény hitre való térítésükben kiemelkedő szerepet betöltő három egyházmegyéhez: Utrechthez, Münsterhez, illetve a keleti területeken – tehát a most tárgyalt vidéken – Brémához tartoztak (vö. Rolf H. BREMMER: *An Introduction to Old Frisian: History, Grammar, Reader, Glossary*. Amsterdam, John Benjamins Publishing, 2009., 2.)

⁵⁸ Minden kiadás szerint *viam*.

⁵⁹ Itt ismét a sötét és áthatolhatatlan (itt: *rigentis*) óceán képzeje jelenik meg (lásd fentebb, lábjegyzetben).

⁶⁰ A nagy flamand földrajztudós, Gerardus Mercator (1512–1594) hasonló jelenségről számol be egy John Dee-nek (1527–1608), I. Erzsébet angol királynő tanácsosának írott 1577-es levelében, melynek kéziratát a British Library őrzi (J. Dee–G. Mercator: *Cotton ms. Vitellius C. VII*, foll. 264 verso–269 verso). A dokumentum oldalszámozása kettős, a szakirodalom a lapok jobb felső sarkában kívülre írott számokra hivatkozik. A kissé megégett és csonkult, nehezen olvasható kézirat Mercator középholland-latin nyelvű levelének másolatát tartalmazza Dee lapszéli kommentárjaival. A levélben Mercator kivonatolja J. Cnoyen XIV. századi holland utazó középholland nyelvű, megnevezetlen című, azóta elveszett útleírását. E mű többek között egy azonosítatlan oxfordi ferences 1360-ban történt, északi sarki utazásáról számol be, melyről Cnoyen a norvég királyi udvarban hallott. Mercator kéziratának 269 recto oldalán olvassuk az északi sarki örvény és az ebbe „beszívó” tengerágak leírását (*daer dese 4 Zugende zeen in vallen, die Septentrion deelen*). Lásd erről E. G. R. TAYLOR: „A Letter Dated 1577 from Mercator to John Dee”, *Imago Mundi* XIII (1956), 56–68. TAYLOR közli G. Mercator levelének pontatlan átiratát, és három korabeli térképet is az északi-sarki területekről, de tanulmánya filológiailag hiányos.

találtak, akik délidőben földalatti barlangokban rejtőztek. A barlangok bejárata előtt végtelen sok, aranyból és egyéb, a halandók által ritkának és értékesnek tartott fémből készült edény hevert. Így a kincs akkora részét magukhoz véve, amennyit csak fel bírtak emelni, az evezősök vidáman visszasietnek a hajókhoz. Amikor visszatérés közben hátranéztek, váratlanul csodálatosan magas embereket vettek észre, akiket felénk kyklopsoknak hívnak. A megszokottnál nagyobb méretű kutyák futottak előttük, melyek megrohanták és elragadták egyik társukat, s abban a pillanatban szét is marcangolták őt a többiek előtt. A többiek azonban megmenekültek a veszélytől, mert fölverték őket a hajók, bár az ordítózó óriások – ahogy arról beszámoltak – szinte a nyílt tengerig követték őket. Ilyen szerencse kísérte a fríz csapatot, mely megérkezett Brémába, ahol Alebrand érseknek mindenről sorban beszámoltak, hazatérésükért és épségükért pedig szentmise-áldozatot mutattak be a kegyes Krisztusnak és az Ő hitvallójának, Willehadnak.

4, 42 <Vannak még más dolgok is, amelyeket érdemes megemlítenünk: ilyen a tenger naponta kétszer történő áradása, ami igen nagy csodát jelent mindenki számára, annyira, hogy azok, akik a dolgok rejtelseit természettudósokként kutatják, bizonytalanságba esnek az említett kérdéssel kapcsolatban, melynek eredetét nem ismerik. Bár Macrobius és Beda – úgy tűnik – mondanak erről a dolgról valamit, Lucanus megvallja, hogy semmit sem tud, s különböző szerzők más és más elképzelések mellett szállnak síkra, de mindnyájan bizonytalan alapokról indulnak ki, nekünk azonban elég, ha a prófétával együtt szólunk: „Mily számtalanok a Te műveid, Uram! Mindazokat bölcsen alkottad meg, és betelt a föld a Te gazdagságoddal.”⁶¹ És máshol: „Tieid a mennyek, és Tiéd a föld”,⁶² és „Te uralkodsz hatalommal a tengeren”,⁶³ valamint „Ítéleteid, mint a nagy mélység”,⁶⁴ és ezért jogosan nevezik őket felfoghatatlannak.>⁶⁵

4, 43 Ezek azok a dolgok, amelyeket az északi területek természetéről megtudtunk, s közlésre érdemesek a hamburgi egyház dicsőségére. Ezen egyházzól látjuk, hogy az isteni kegyelem oly nagy ajándékával van megáldva, hogy népek megszámlálhatatlan sokaságát, akik anyavárosává Hamburg vált, prédikációjának munkája által nagyrészt immár megtérített a kereszténységre, csak ott nem szólaltatva meg az evangelizáció hangját, ahol a világ véget ér. A népek ezen üdvös küldetése – miután először Szent Ansgarius megkezdte – mind a mai napig nagy eredménnyel növekedett nagy Adalbert átkeléséig körülbelül 240 éven át.

4, 44 Íme a dánok vagy norvégok vagy svédek ama igen vad népe, amely a boldog Gergely szavai szerint „semmit nem tudott, hacsak nem a barbár módon fogait csikorgatni, immár hosszabb ideje megtanult Isten dicséretére allelúját énekelni.”⁶⁶

⁶¹ Zsolt 104, 24.

⁶² Zsolt 88, 12.

⁶³ Zsolt 88, 10.

⁶⁴ Zsolt 36, 7.

⁶⁵ Vö. Róm 11, 33.

⁶⁶ Nagy Szent Gergely (I. Gergely) pápa szövege a britekről írja, hogy *ecce lingua Britanniae, quae nil aliud*

Íme, az a kalóz nép, amelyről azt olvassuk, hogy Gallia és Germánia egész tartományai miattuk néptelenedtek el, most saját határain belül marad, így szólván az apostollal együtt: „Nincsen itt maradandó városunk, hanem az eljövendőt keressük”;⁶⁷ és „Hisszük, hogy meglátjuk az Úr javait az élők földjén.”⁶⁸ Íme, az a borzalmas hon, amely mindig megközelíthetetlen volt a bálványok kultusza miatt, és „a szkíta Diána nem lágyabb oltára”,⁶⁹ a természetéből fakadó őrjöngést immár elvetve, az igazság hirdetőit mindenütt csapatosan beengedi, és a démonok oltárainak lerombolása után lépten-nyomon egyházak épülnek, és Krisztus nevét hirdetik nyilvános hirdetés útján mindenki által. Ez bizony „az egyház jobbjának elváltozása”,⁷⁰ és oly gyorsan szalad a mindenható Isten szava, hogy „a Nap keltétől és nyugtától, észak-tól és a tengertől”⁷¹ dicséretre méltó az Isten neve, „és minden nyelv megvallja, hogy Jézus Krisztus Úr az Atyaisten dicsőségében van”,⁷² úgy, hogy a Szentlélekkel együtt él és uralkodik mindörökkön-örökké. Ámen.

Bibliográfia

- ANTONSSON, Haki: *St. Magnús of Orkney: A Scandinavian Martyr-Cult in Context*. Leiden, Brill Academic Press, 2007.
- BORZSÁK István – DEVECSERI Gábor (szerk.): *Horatius összes versei*, Budapest, Corvina, 1961.
- BREMMER, Rolf H.: *An Introduction to Old Frisian: History, Grammar, Reader, Glossary*. Amsterdam, John Benjamins Publishing, 2009.
- BUCHNER, Rudolf (szerk.): *Magistri Adam Bremensis Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum / Adam von Bremen: Bischofsgeschichte der Hamburger Kirche*, neu übertragen von W. Trillmich, Berlin, 1961. (Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters Bd. XI)
- DALLAPIAZZA, M.: „Island im Merigarto und bei Adam von Bremen.” *Jahrbuch der Oswald von Wolkenstein-Gesellschaft* 16 (2006/07), 17–32.
- [FORBISHER, Martin:] *La Navigation du capitaine Martin Forbisher Anglois, és regions de west & Nordwest, en l'année M.D.LXXVII. Contenant les moeurs & façons de viure des Peuples, & habitas d'icelles, avec le portraict de leurs habits & armes, & autres choses memorables & singulieres, du tout incognues par deça*. [Genève]: pour A. Chuppin,

.....
noverat, quam barbarum frendere, jam dudum in divinis laudibus Hebraeum coepit Alleluia resonare (Moralia in Job, PL 76, 411 A 5–8). A PL jegyzete szerint azonban ez a szövegrész utólagos betoldás, mivel anakronizmust tartalmaz.

⁶⁷ Héb 13, 14.

⁶⁸ Zsolt 26, 13.

⁶⁹ M. A. Lucanus: *De bello civili („Pharsalia”)* I, 446 (R. J. Getty [szerk.]: *Lucan, De bello civili I*, with new bibliography by Ch. Martindale, London, Bristol Classical Press, 1992, 15).

⁷⁰ Zsolt 76, 11.

⁷¹ Zsolt, 106, 3.

⁷² Filippi 2, 11.

1578. [In-40, 85 oldal oldalszámzás nélkül, középen 1 fametszettel illusztrálva. Latin fordítása: *Historia Navigationis Martini Forbisseri Angli Praetoris sive Capitanei*, A. C. 1577. Hamburgi, sumptibus Joh. Naumanni & Georgi Wolffii, Anno 1675.]
- FRIEDMAN, John Block: *The Monstrous Races in Medieval Art and Thought*. Syracuse, Syracuse University Press, 2000.
- GARIPZANOV, Ildar H.: „Christianity and Paganism in Adam of Bremen’s Narrative.” In I. H. Garipzanov (szerk.): *Historical Narratives and Christian Identity on a European Periphery: Early History Writing in Northern, East-Central, and Eastern Europe (c. 1070–1200)*. Turnhout, Brepols, 2011, 13–32.
- GETTY, R. J., szerk: *Lucan, De bello civili I*. With new bibliography by Ch. Martindale. London, Bristol Classical Press, 1992.
- GILES, J. A. (szerk.): *The Complete Works of Venerable Bede, in the Original Latin, Collated with the Manuscripts, and Various Printed Editions, Accompanied by a New English Translation of the Historical Works, and a Life of the Author*. Vol. VI: „Scientific Tracts and Appendix.” London: Whittaker and Co., MDCCCXLIII.
- GOETZ, Hans-Werner: „Constructing the Past. Religious Dimensions and Historical Consciousness in Adam of Bremen’s *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*.” In Lars Boje Mortensen (szerk.): *The Making of Christian Myths in the Periphery of Latin Christendom (c. 1000–1300)*. Copenhagen, Museum Tusulanum Press – University of Copenhagen, 2006, 17–52.
- HARRINGTON, K. Pomeroy (szerk.): *Medieval Latin*. Chicago, University of Chicago Press, 1962 (1925).
- HONTI János: *A mese világa*. Budapest, Magvető, 1962a. (11937)
- HONTI János: „A saga-epizódok egyik típusáról.” In Uő.: *Válogatott tanulmányok*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962, 288–298.
- HONTI János: „Új utak a Vinland-problémához.” In Uő.: *Válogatott tanulmányok*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962, 273–287.
- HONTI János: „Vinland és Ultima Thule.” In Uő.: *Válogatott tanulmányok*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962d, 299–312.
- JOURDIN, M. Mollat du: *Európa és a tenger*. Ford. Rácz Judit. Budapest, Atlantisz, 1996.
- JØRGENSEN, Torstein: „»The Land of the Norwegians is the Last of the World«: a Mid-eleventh-century Description of the Nordic Countries from the Pen of Adam of Bremen.” In Gerhard Jaritz–Juhan Kreem (szerk.): *The Edges of the Medieval World*. Budapest, CEU Department of Medieval Studies–CEU University Press–Centre for Medieval Studies, Talinn University, 2009, 46–54.
- KALJUNDI, Linda: „Waiting for the Barbarians: Reconstruction of Otherness in the Saxon Missionary and Crusading Chronicles 11th–13th Centuries.” In Erik Kooper (szerk.): *The Medieval Chronicle V*. Amsterdam, Brill, 2008, 113–128.
- KNOL, Egge: „Frisia in Carolingian Times.” In Iben Skibsted Klæsøe (szerk.): *Viking Trade and Settlement in Continental Western Europe*. Copenhagen, Museum Tusulanum Press, 2010, 43–60.

- KOPP, Ulricus Fridericus (szerk.): *Martiani Minei Felicis Capellae, Afri Carthaginiensis, De nuptiis Philologiae et Mercurii et de septem artibus liberalibus libri novem*. Francoforti ad Moenum, MDCCCXXXVI. Prostat apud Fr. Varrentrapp.
- LAPPENBERG, J. M. (szerk.): „M. Adami gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum usque ad a. 1072 edente Io. M. Lappenberg rei publ. Hamb. Tabulario.” In MGH Scriptorum tomus VII, Hannoverae, impensis bibliopoli A. Hahniani, MDCCCXLVI, 283–389.
- LARSON, Laurence M.: „The Voyages to Vinland the Good.” *Publications of the Society for the Advancement of Scandinavian Study*, II, 1915/2, 113–117.
- MOMMSEN, Th. (szerk.): *Iordanis Romana et Getica*. Berlin: Weidmann, 1882. (MGH Scriptorum, Auctores antiquissimi 5, 1.)
- MOMMSEN, Th. (szerk.): *C. Iulii Solini Collectanea rerum mirabilium iterum recensuit Th. Mommsen*. Berolini, apud Weidmannos, MDCCCXCV.
- PL = ‘Patrologia Latina’
- PUTTER, Ad: „Walewein in the Otherworld and the Land of Prester John.” In Bart Besamusca – Erik Kooper (szerk.): *Originality and Tradition in the Middle Dutch Roman van Walewein*. Cambridge, Brewer, 1999, 79–99. (*Arthurian Literature*)
- REUTER, Timothy: *Germany in the Early Middle Ages*. New York, Routledge, 2013 (1991).
- SCHUBERT, Ernst: „Die erste Entdeckung Amerikas und ihr Chronist: Adam von Bremen.” In Claudia Schnurmann–Hartmut Lehmann (eds.): *Atlantic Understandings: Essays on European and American History in Honor of Hermann Wellenreuther*. Hamburg, LIT Verlag, 2006, 15–42.
- SCHULZE, Ursula: „Das Bild des Nordens bei Adam von Bremen und seine Reflexe im ‘Nibelungenlied’ – Zur Dialogizität von Fremdheitsbeschreibungen.” *Jahrbuch der Oswald von Wolkenstein-Gesellschaft* 16 (2006/07), 43–57.
- STRABÓN: *Geographika*. Ford. Földy József. Budapest, Gondolat, 1977.
- TAYLOR, Eva Germaine Rimington: „A Letter Dated 1577 from Mercator to John Dee.” *Imago Mundi* XIII (1956), 56–68.
- TETTAU, W. J. A. von: *Über die epischen Dichtungen der finnischen Völker*. Erfurt, Verlag von Carl Villaret, 1873.
- VELLEUS, A. S. (szerk.): *Historia ecclesiastica continens religionis propagatae gesta, quae a temporibus Caroli Magni, usq. ad Imp. Henricum III, acciderunt in Ecclesia, non tam Bremensi, quam vicina Septentrionali ferme vniversa; scripta ante Annos quingentos, a M. Adamo quodam, loci istius canonico. Nunc recens mendis vindicata, & e tenebris in lucem vocata, studio & opera Andreae Severini Vellei*. Hafniae, MDLXXIX. [A kötet végén:] Imprimebat Andreas Gutteruitz. Anno salutis 1579. Impensis Balthazari Kavs, Bibliopolaes Hafniensis.
- VERESS Dávid: „A *Kristni-saga* óizlandiból vett magyar fordítása.” *Vallástudományi Szemle* XI, 2015/1, 49–76.
- VOIGT Vilmos: „Korai viking források az Újvilágról.” *Antik Tanulmányok* XXXII, 1985/1, 73–82.

WALCKENAER, C. A., szerk: *Diculi liber de mensura orbis terrae ex duobus codd. mss. Bibliothecae Imperialis nunc primum in lucem editus*. Parisiis, ex typis Firmini Didot, 1807.

WOOD, Ian: „The Pagans and the Other: Varying Presentations in the Early Middle Ages.” *Networks and Neighbours* I, 2013/I, 1–22.

[További bőséges bibliográfia a *Geschichtsquellen des deutschen Mittelalters repertóriumban* a geschichtsquellen.de honlapon Adam Bremensis címszó alatt.]